

Др Борис Томанић*

научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

Др Небојша Стамболија**

виши научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

ЖРТВЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ТИМОЧКОМ ОКРУГУ

Апстракт: Тема рада је квантитативна анализа људских жртава за време Другог светског рата у Тимочком округу (Зајечар) која је извршена на основу грађе Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из 1945. и 1946. и према подацима Пописа жртва рата из 1964. године. Након уводног дела, у коме је дефинисан географски простор који се приказује, дат је кратак преглед историјата Државне комисије. Посебно је апострофиран њен рад на изради статистичких прегледа. У главном делу чланка нумеролошки су анализирани жртве из Тимочког округа на основу података Државне комисије. На крају су изнети подаци упоређени са резултатима Пописа жртава рата, чији је рад на попису жртава рата такође објашњен. Анализа је превасходно рађена према починиоцима и административно-територијалној распрострањености злочина. Рад је заснован на необјављеној архивској грађи похрањеној у Архиву Југославије, те релевантним изворима и литератури.

Кључне речи: Други светски рат, ратни злочини, Србија, Тимочки округ, Зајечар, Неготин, Књажевац, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Попис жртава рата.

*

Тимочки округ (1944–1947) – појам

Административно-територијална подела на округе успостављена је након ослобођења Србије крајем 1944, одлуком Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС). Оваква административна организација била је директан наставак територијалне поделе засноване на мрежи народноослободилачких одбора (сеоски, општински, градски, срески и окружни) који су кренули да се формирају на основу одлука Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) од 29. новембра 1943. године. Законом

* borisbox62@gmail.com

** nstambolija@yahoo.com

о административној подели, који је донет 1. септембра 1945. Србија је била сачињена од 16 округа, подручја града Београда, Аутономне покрајине Војводине и Аутономне Косовско-метохијске области. Између осталих, у источној Србији формиран је Тимочки округ са центром у Зајечару који се састојао од следећих срезова: Бољевачки (Бољевац), Борски (Бор), Брзопаланачки (Јабучевац), Заглавски (Књажевац), Зајечарски (Зајечар), Кључки (Кладово), Крајински (Салаш), Неготински (Неготин), Поречки (Доњи Милановац), Тимочки (Минићево). Подела Народне Републике (НР) Србије на округе, срезове и месне народне одборе озакоњена је на крају Уставом НР Србије од 17. јануара 1947. године. Међутим, убрзо после тога дошло је до административно-територијалне реорганизације у Тимочком округу. Законом о избору у НР Србији од 22. фебруара 1947. у Тимочком округу су укинута Тимочки, Крајински и Брзопаланачки срез. Подручје дотадашњег Тимочког среза припојено је Зајечарском и Заглавском; подручје дотадашњег Крајинског припојено је Борском, Зајечарском и Неготинском срезу, а подручје Брзопаланачког среза је припојено Неготинском срезу. Ипак, ни оваква подела се није задржала дуго. Народна скупштина НР Србије већ је 18. априла 1947. донела Закон о административно-територијалној подели Народне Републике Србије по којем су окрузи укинута.¹

Карта 1: Административна подела Тимочког округа 1945–1946. године

¹ Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године, Београд, 1955, 55–59, 98; *Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева)*, Свеска 2, Београд, 1945, 9–13; „Закон о административној подели Србије“, *Службени гласник Србије*, бр. 28, 9. септембар 1945, 425; „Закон о административно-територијалној подели Народне Републике Србије“, *Службени гласник Народне Републике Србије*, бр. 17, 24. април 1947, 154–201.

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и анализа жртава према њеним подацима

Функционисање и рад Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (Државна комисија) практично се поклапао и одвијао у оквирима наведене територијално-административне поделе НР Србије, па је и логично било да се резултати до којих је дошла ова установа представе у тадашњем просторно-временском оквиру. Државна комисија постојала је од 1943. до 1948. године. Поред Државне комисије као централног органа, постојало је још шест земаљских комисија у свакој републици; покрајинска за Аутономну покрајину (АП) Војводину; обласне на Косову и Метохији, и у Истри; 65 окружних, 299 среских и 1.210 општинских. Аутори су у неким својим претходним текстовима објаснили кратак историјат организације и њене ингеренције.² Рад државне комисије на прикупљању, вредновању и систематизацији ратних злочина и на евидентирању и систематизацији ратних злочинаца био је вишеслојан, сложен и захтеван. Овде ћемо се више задржати на систематизацији ратних злочина у нумеролошком и квантитативном смислу, пошто је то у основи и тема рада.

Неколико недеља након завршетка Другог светског рата, 26. јуна 1945, југословенско Министарство иностраних послова упутило је захтев Државној комисији за израду реферата који би показао колико је жртва претрпело становништво Југославије како од стране окупатора, тако и од стране домаћих (југословенских) установа и јединица. Реферат је требало да послужи југословенској делегацији на конференцији мира, односно да има карактер једног статистичког приказа жртава по републикама, окрузима, срезovima и евентуално по општинама.³

Сходно овоме, Државна комисија је наредила својим актом израду оваквих прегледа 8. јула 1945. када је од свих земаљских, покрајинских и обласних комисија тражила хитно прикупљање статистичких података. Уз акт су послати и узорци формулара које је требало упутити свим месним народним одборима ради попуњавања. Такође је наређено да сви прикупљени формулари буду допремљени у Државну комисију до 8. августа 1945. године.⁴

² Видети: Борис Томанић, Небојша Стамболија, „Квантификација злочина четника Косте Миловановића Пећанца према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 13-1, (2021), 79–83; Небојша Стамболија, Борис Томанић, „Жртве Другог светског рата у Нишком округу“, *Лесковачки зборник*, LXIV, 2, (2024), 100–103.

³ Архив Југославије (АЈ), фонд 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фасцикла 49, фолијација 1.

⁴ АЈ, 110–49–10.

Табеле које је требало попуњавати подељене су у четири формулара према врсти/типу злочина:

- Лишење живота: бомбардовањем цивилног становништва; стрељањем; вешањем; клањем; мрцварењем (пребијањем); касније наступила смрт као последица повреде; злостављањем – мучењем; смрт у логорима.
- Повреде тела: осакаћење; рањавање; мучење – злостављање (којим су нанете тешке повреде или здравље тешко нарушено); туча – лака и тешка телесна повреда; силовање.
- Повреде личне слободе: хапшење; интернирање у земљи; одвођење на принудни рад; принудно пресељење; одвођење у логоре ван земље.
- Повреде имовине: спаљене куће и друге зграде; разорене куће и друге зграде; пљачка стоке; пљачка хране; пљачка фабрика и радњи; пљачка намештаја; пљачка одела.

Сваки наведени злочин (осим злочина из четврте категорије) имао је рубрику са поткатегијама у које су разврставани злочини почињени над „људима“, „женама“, „дечи“ и „старцима“.⁵

Поред тога, сваки од ових формулара имао је и поделу на извршиоце злочина који су били следећи: „Немци у земљи“; „Немци у логорима ван Југославије“; „Мађари“, „Италијани“, „Албанци“, „Бугари“, „Усташе“, „Д. М.“ (припадници Југословенске војске у отаџбини); „Љотићевци“ (припадници Српског добровољачког команде/корпуса); „Рупниковци“ (из колаборационистичких формација генерала Лава Рупника у Словенији). Касније је у табеле, које су се тичале подручја НР Србије, дописивано руком злочини „СДС“, „недићевци“ или „Недић“ (припадници Српске државне страже) и „четника Косте Пећанца“, „Пећанчевих четника“ или „К. П.“ На појединим местима навођена је и „Муслиманска милиција“ и „Специјална полиција“.⁶ За срезове Тимочког округа и сам округ додавано је „Четници К. П.“, „Пећанчеви четници“, „Коста Пећанац“, „Четници К. Пећанца“⁷; „СДС“, „СДПС“, „Пољска стража“, „Недићевци“, „Недић“⁸; „Специјална

⁵ Видети: АЈ, 110–49–74.

⁶ Видети: АЈ, 110–49–3. Видети још: АЈ, 110–49–74.

⁷ АЈ, 110–71–1; АЈ, 110–71–2; АЈ, 110–71–3; АЈ, 110–71–123; АЈ, 110–71–124; АЈ, 110–71–250; АЈ, 110–71–251; АЈ, 110–71–252; АЈ, 110–71–331; АЈ, 110–71–438; АЈ, 110–71–439; АЈ, 110–71–440; АЈ, 110–71–494; АЈ, 110–71–496; АЈ, 110–71–570; АЈ, 110–71–571; АЈ, 110–71–572; АЈ, 110–71–766.

⁸ АЈ, 110–71–1; АЈ, 110–71–2; АЈ, 110–71–3; АЈ, 110–71–6; АЈ, 110–71–7; АЈ, 110–71–80; АЈ, 110–71–82; АЈ, 110–71–123; АЈ, 110–71–124; АЈ, 110–71–171; АЈ, 110–71–172; АЈ, 110–71–173; АЈ, 110–71–174; АЈ, 110–71–250; АЈ, 110–71–251; АЈ, 110–71–252; АЈ, 110–71–331; АЈ, 110–71–332; АЈ, 110–71–438; АЈ, 110–71–494; АЈ, 110–71–495; АЈ, 110–71–496; АЈ, 110–71–570; АЈ, 110–71–571; АЈ, 110–71–572; АЈ, 110–71–766; АЈ, 110–71–767.

полиција⁹; „Руски окупатори“¹⁰ (припадници Руског заштитног корпуса). Поред тога, у категорији према врсти/типу злочина у формулару „повреде личне слободе“ за Брзопаланачки срез додато је руком „обавезан рад“.¹¹ Статистичке табеле попуњаване су од општина, преко срезова, округа, република, па до савезног нивоа.

Пошто земаљске, покрајинске и обласне комисије нису могле на време да заврше овако захтеван посао, Државна комисија морала је стално да ургира и пожурује наведене подручне установе. Прва статистика коју смо анализирали потиче са краја октобра 1945, када је Земаљска комисија Србије послала Државној комисији статистички преглед.¹² Због нестручности и константног одлагања морала је да реагује крајем јануара 1946. Државна комисија у свом допису свим подручним установама: наредивши да се прикупе сви статистички подаци, а нарочито да се обрати пажња на формулар број 1 – „лишење живота“ од 6. априла 1941. до ослобађања односне територије.¹³ Земаљска комисија Србије је нове податке послала углавном до средине 1946. године. У категорије за извршиоце злочина додати су нови извршиоци које су у претходном попису дописиване руком: „К. Пећанца“, „С. Д. С. Недићевци“, „Специјална полиција“, „Муслиманска милиција“. Такође је у формулару 1 – „лишење живота“ додата рубрика „Погинули у борби“, док је у формулару 3 – „Повреде личне слободе“ додата категорија „принудна мобилизација“, која је у пописима из 1945. на појединим местима дописивана руком. Ипак, проблеми у прикупљању података нису престали, па је Државна комисија слала своје дописе земаљским и покрајинским комисијама и током августа и септембра 1946. године.¹⁴

Како се из претходног дела текста види статистички прегледи са квантитативним подацима о жртвама прикупљани у два наврата. За Тимочки округ и њему припадајуће срезове грађа је сачувана само делимично и налази се у фонду 110 Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Архиву Југославије (фасцикла 71). Од података који су прикупљени 1945. сачувани су сви табеларни прегледи како за Тимочки округ, тако и за све срезове. Нажалост, подаци за 1946. годину нису уопште сачувани и због тога је немогуће направити било какву анализу. Можемо само да наслутимо, из претходних искустава, да су бројеви у формуларима били знатно већи. Разлози за то су следећи: накнадно рачунање лица која

⁹ АЈ, 110–71–2; АЈ, 110–71–3; АЈ, 110–71–570; АЈ, 110–71–571; АЈ, 110–71–572; АЈ, 110–71–767; АЈ, 110–71–768.

¹⁰ АЈ, 110–71–3; АЈ, 110–71–125; АЈ, 110–71–768.

¹¹ АЈ, 110–71–125.

¹² АЈ, 110–55–10. Видети још: АЈ, 110–49–5, АЈ, 110–49–11.

¹³ АЈ, 110–49–12.

¹⁴ АЈ, 110–49–13; АЈ, 110–49–14.

су погинула у борби; уношење нових података у већ постојеће категорије, које су добијене у међувремену; намерно „подизање“ одређених бројки како би се показали што већи ратни напори и др.¹⁵ Такође због различитих начина навођења које намеће тешкоће у поређењу (килограми, литри, динари итд.) и несређености, анализи нису подвргнуте формулари под редним бројем четири – „повреде личне имовине“. У анализи су прво изнети подаци из формулара „лишење живота“, затим из „повреде тела“ и на крају из „повреде личне слободе“. Најпре су дати подаци за срезове и на крају за округ.

Фотографија 1: Таоци у селу Рогљево код Неготина (zncsi.org)

*

Према формулару „лишење живота“ у Бољевачком срезу је укупно забележено 233 случаја. Од тога, за смрт 129 (53,36%) лица одговорни су четници „Д. М.“ Још само две формације су забележене да су починиле злочине ове врсте у овом срезу: „Немци у земљи“ (84 – 36,05%) и „Бугари“ (20 – 8,58%).¹⁶

¹⁵ Видети: Небојша Стамболија, „Жртве Другог светског рата у Моравском округу“, у: *Цивилне жртве Другог светског рата (1939–1945)*, ур: Маријана Станковић, Алексеј Јурјевич Безугољни, Крагујевац 2023, 71–96; Борис Томанић, „Квантификација злочина у Ужичком округу према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, у: *Res publica. Ужички крај у рату 1941–1945. Нова истраживања*, ур: Бојан Димитријевић, Жељко Митровић, Ужице–Београд 2024, 227–251; Борис Томанић, Небојша Стамболија, „Ратни злочини у крагујевачком округу током окупације 1941–1944: типологија и квантификација“, у: *Србија 1941. година*, прир. Кристина Јоргић Степановић, Ненад Антонијевић, Крагујевац 2023, 69–96.

¹⁶ АЈ, 110–71–5.

У Борском срезу укупно је страдало 212 лица. Највећи број забележен је у категорији „Д. М.“ (102 – 48,11%). Одмах за њима следили су „Немци у земљи“ (97 – 45,75%). Далеко мањи број злочина „лишења живота“ починиле су остале формације. „Немци у логорима ван Југославије“ одговорни су за 9 (4,25%) смртних случајева, „СДС“ за 3 (1,42%), док је за Бугаре забележено да су починили свега један злочин ове врсте (0,47%).¹⁷

Релативно мали број злочина забележен је у Брзопаланачком срезу; укупно 114. Овог пута „Немци у земљи“ починили су највећи број злочина и одговорни су за 61 (53,51%) смртних случајева. Четници „Д. М.“ Били су одговорни за 45 (39,47%) злочина који су имали смртни исход, док су далеко мање злочина починили припадници „СДС“ (7 – 6,14%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (1 – 0,88%).¹⁸

Већи број установа и формација учествовао је у злочинима „лишење живота“ у Заглавском срезу. Од свих срезова у Тимочком округу, у овом срезу је почињен највећи број ових злочина, укупно 313. За више од половине злочина одговорни су четници „Д. М.“ Они су укупно починили 160 (51,12%) злочина који су за производ имали смртни исход. „Бугари“ су у овом срезу починили највећи број злочина у срезovima Тимочког округа; одговорни су за смрт 86 (27,48%) лица. „Немци у земљи“ такође су починили доста злочина. Од стране њихових формација убијена су или погинула 44 (14,06%) лица. Припадници „СДС“ били су одговорни за смрт 16 (5,11%) лица. Остале формације починиле су мање злочина. Четници „К. П.“ били су одговорни за смрт 3 (0,96%), док су припадници „Специјалне полиције“ и „Немци у логорима ван Југославије“ починили ове злочине над по 2 (0,64%) лица.¹⁹

¹⁷ АЈ, 110–71–80.

¹⁸ АЈ, 110–71–123.

¹⁹ АЈ, 110–71–570. У књизи „Поменик жртава Другог светског рата подручја општине Књажевац“, њен аутор Радиша Драгићевић износи податак да је 1.682 (дати идентитети) умрло, погинуло, убијено или нестало у Другом светском рату са подручја данашње општине Књажевац. Овако велика разлика у бројевима између Државне комисије и оне коју даје Радиша Драгићевић је и логична, поготово ако се узме у обзир под каквом је идеолошком стегом радила и какве је све грешке правила Државна комисија (о томе више речи у закључку). Са друге стране, нејасна је методологија коју користи поменути аутор, односно критичко вредновање консултованих извора и литературе. Највидљивије грешке су не одређивање да ли се жртве пописују према месту рођења или месту боравка и „смештање“ жртава у књажевачку општину, а не у тадашњи Заглавски срез. Ипак, у компарацији са другим изворима ове грешке се лако могу отклонити, па је ова студија незаобилазна у даљем евидентирању жртава Другог светског рата на овом простору. *Поменик жртава Другог светског рата подручја општине Књажевац*, прир. Радиша Драгићевић, Зајечар 2017. Упоредити: Немања Девић, *Смедеревски крај у Другом светском рату. Жртве рата*, Београд 2016; Борис Томанић, *Зборник мртвих. Жртве Другог светског рата на подручју Аранђеловца и Тополе*, Аранђеловац–Београд 2023.

У Зајечарском срезу Државна комисија је забележила 276 случајева „лишења живота“. Највећу одговорност носе четници „Д. М.“. Чак 168 (60,87%) лица је убијено или погинуло од стране ове формације, од тога 129 лица завршило је живот тако што је „стрељано“. Далеко мањи, али никако занемарив број злочина починили су „Немци у земљи“. Њихова одговорност односи се на 88 (31,88%) смртних случајева. „Бугари“ су одговорни за смрт 12 (4,35%), припадници „СДС“ за 4 (1,45%), четници „К. П.“ за 3 (1,09%) и „Љотићевци“ за 1 (0,36%) смртних случајева.²⁰

Мали број злочина „лишења живота“ почињен је у Кључком срезу; укупно 84. Скоро све злочине починили су „Немци у земљи“ (51 – 60,71%) и четници „Д. М.“ (25 – 29,76%). „Немци у логорима ван Југославије“ били су одговорни за 6 (7,14%), а припадници „СДС“ за 2 (2,38%) смртна случаја.²¹

Слично као и у претходним срезовима, и у Крајинском срезу највећу одговорност су носиле две формације. Укупно је почињено 201 злочина „лишења живота“, а као најодговорнији истакли су се четници „Д. М.“ који су починили 84 (41,79%) злочина који су се завршили са смртним исходом и „Немци у земљи“ који су одузели животе 72 (35,82%) лицима. Четници „Д. М.“ су притом 42 злочина починили „клањем“. За разлику од поменутих срезова, четници „К. П.“ били су одговорни за велики број злочина; укупно је забележено 40 (19,90%) смртних случајева у њиховој категорији. На крају, надлежни органи забележили су да су још припадници „СДС“ били одговорни за чињење злочина у овом срезу и приписали им 5 (2,49%) злочина ове врсте.²²

Већину злочина у Неготинском срезу починили су четници „Д. М.“. Они су починили 91 (50,28%) злочин који се завршио смртним исходом, а од тога је забележено да је 62 злочина почињено „клањем“. Одмах за њима следили су „Немци у земљи“ са 77 (42,54%) злочина. Далеко мањи број налазио се у категоријама „Немци у логорима ван Југославије“ (11 – 6,08%) и „Бугари“ (2 – 1,10%). Укупно је забележено 181 злочин у Неготинском срезу.²³

У Поречком срезу чиновници Државне комисије забележили су укупно 159 злочина, а од тога већину су скривили „Немци у земљи“. Они су били су одговорни за 115 злочина (72,33%), од тога 101 убиство су извршили „стрељањем“. Следили су четници „Д. М.“ са 23 (14,47%) и четници „К. П.“ (12,58%) са 20 почињених злочина са смртним исходом. Припадници „СДС“ починили су 1 (0,63%) овакав злочин.²⁴

²⁰ АЈ, 110–71–766.

²¹ АЈ, 110–71–171.

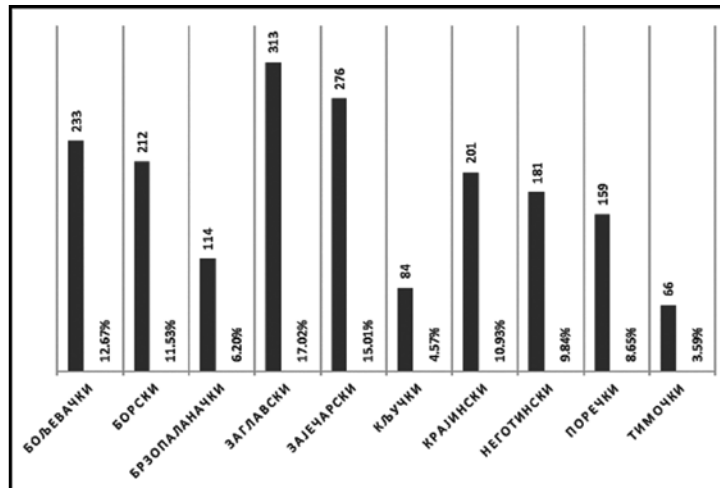
²² АЈ, 110–71–250.

²³ АЈ, 110–71–330.

²⁴ АЈ, 110–71–438.

Најмањи број злочина од свих срезова Тимочког округа почињен је у Тимочком срезу; укупно их је забележено 66. За највећи број били су одговорни четници „Д. М.“. Они су починили 46 (69,70%) злочина који су се на крају завршили смртним исходом. „Немци у земљи“ били су одговорни за 17 (25,76%) смртних случајева. Припадници „СДС“ били су одговорни за 2 (3,03%) смртна исхода, а четници „К. П.“ за 1 (1,52%) такав случај.²⁵

Генерално гледано, према подацима из 1945. које даје сумарна табела за цео Тимочки округ укупно је на овом простору током Другог светског рата страдало 1.853 лица. Расподела према починиоцима била је следећа: четници „Д. М.“ (875 – 47,22%); „Немци у земљи“ (718 – 38,75%);²⁶ „Бугари“ (121 – 6,53%); четници „К. П.“ (67 – 3,62%); припадници „СДС“ (40 – 2,16%); „Немци у логорима ван Југославије“ (31 – 1,67%)²⁷ и „Љотићевци“ (1 – 0,05%).²⁸ На графикону испод приказана је процентуална расподела злочина „лишење живота“ у Тимочком округу по срезovima: ²⁹

Графикон 1: Географска расподела „лишења живота“ по срезovima Тимочког округа

²⁵ АЈ, 110–71–494.

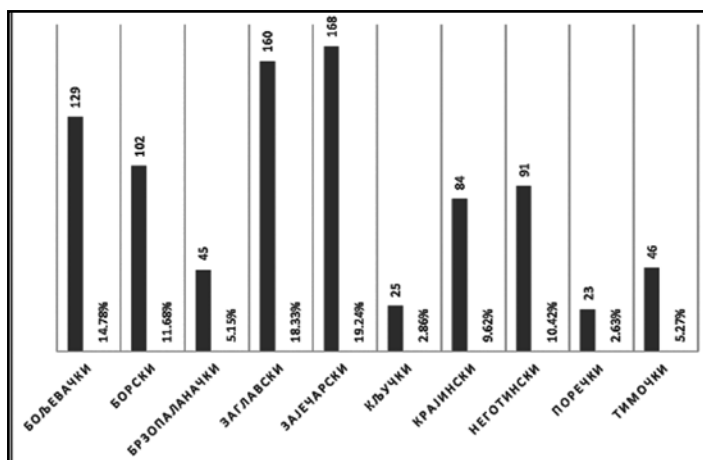
²⁶ Испрва је у овој категорији стајао број 708, који се и добија сабирањем свих категорија „Немци у земљи“ кроз срезове. АЈ, 110–71–1.

²⁷ Испрва је у овој категорији стајао број 29, који се и добија сабирањем свих категорија „Немци у логорима ван Југославије“ кроз срезове. АЈ, 110–71–1.

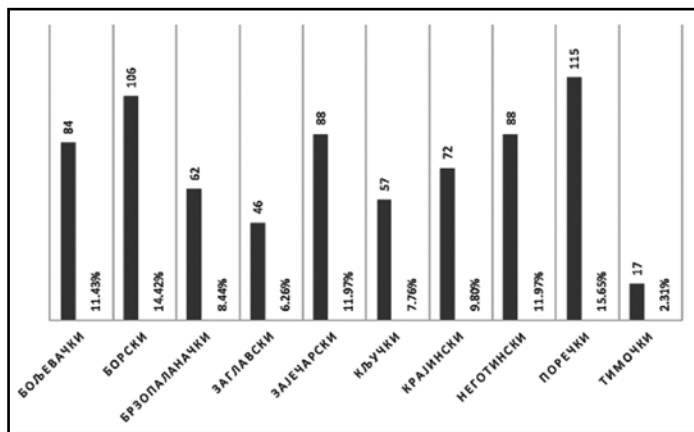
²⁸ Поред измена које су објашњене у фуснотама 26 и 27, треба напоменути још једну врсту неслагања из формулара за округ и сабраних средских формулара. Као што се и види из датих података жртава „Специјалне полиције“ које су се налазиле у формулару за заглавски срез у окружном формулару нема. Оне су „пребачене“ у категорију „Д. М.“ Остале бројеви се у потпуности слажу. На крају, број који се добија сабирањем бројева који су дати за срезове износи 1.839. АЈ, 110–71–1. Упоредити: АЈ, 110–71–5; АЈ, 110–71–80; АЈ, 110–71–123; АЈ, 110–71–570; АЈ, 110–71–766; АЈ, 110–71–171; АЈ, 110–71–250; АЈ, 110–71–330; АЈ, 110–71–438; АЈ, 110–71–494.

²⁹ Бројеви су узимани из табеларних прегледа за срезове.

За две формације које су извршиле највећи број злочина, а то су немачке окупаторске јединице и ЈВуО извршена је и географска анализа злочина. Највише страдалих од стране ЈВуО, или како је навођено у формуларима четника „Д. М.“, било је у Зајечарском срезу (168 – 19,24%), а потом су следили: Заглавски (160 – 18,33%); Бољевачки (129 – 14,78%); Борски (102 – 11,68%); Неготински (91 – 10,42%); Крајински (84 – 9,62%); Тимочки (46 – 5,27%); Брзопаланачки (45 – 5,15%); Кључки (25 – 2,86%) и Поречки срез (23 – 2,63%). Са друге стране, највише страдалих од стране немачких окупатора („Немци у земљи“ и „Немци у логорима ван Југославије“) било је из Порчког среза (115 – 15,65%), а затим су следили: Борски (106 – 14,42%); Зајечарски и Неготински (по 88 – 11,97%); Бољевачки (84 – 11,43%); Крајински (72 – 9,80%); Брзопаланачки (62 – 8,44%); Кључки (57 – 7,76%);

Графикон 2: Географска расподела „лишења живота“ од стране ЈВуО по срезовима Тимочног округа

Графикон 3: Географска расподела „лишења живота“ од стране немачког окупатора по срезовима Тимочног округа

Заглавски (46 – 6,26%) и Тимочки срез (17 – 2,31%). На графиконима испод дата је процентуална расподела злочина ЈВуО и немачких злочина у Тимочком округу по срезовима за време Другог светског рата.³⁰

Према формулару „повреде тела“ у Бољевачком срезу укупно је забележено 236 случајева ових злочина. Највећи број приписан је четницима „Д. М.“. Ова формација крива је за 177 (75%) злочина. Након њих следили су „Бугари“ којима је припасано 49 (20,76%) злочина ове врсте. Далеко мањи број налазио се у категоријама „Немци у земљи“ (7 – 2,97%) и „СДС“ (3 – 1,27%).³¹

У Борском срезу евидентирано је још мање злочина; укупно 136. Само две формације су евидентирание и то четници „Д.М.“ за које је забележено да су починили 110 (80,88%) „повреда тела“ и „Немци у земљи“ који су извршили 26 (19,12%) злочина ове врсте.³²

За Брзопаланачки срез евидентирано је укупно 265 злочина. Опет је највећи број регистрован у категорији четници „Д. М.“ Припадници ЈВуО су према евиденцији Државне комисије починили 180 (67,92%) злочина „повреда тела“. „Немци у земљи“ извршили су 63 (23,77%) оваквих злочина. Припадници „СДС“ починили су 12 (4,53%) „повреда тела“. На крају, још су као злочиначке евидентирание још две формације: четници „К. П.“ (6 – 2,26%) и „Бугари“ (4 – 1,51%).³³

У Заглавском срезу регистровано је укупно 562 „повреда тела“. За разлику од претходних случајева предњачили су „Бугари“ (228 – 40,57%), али и за четнике „Д. М.“ прибележен је велики број злочина (164 – 29,18%). Велики број злочина „Бугара“ почињен је „тучом“, којом је жртвама нанесена лака или тешка телесна повреда; укупно је забележено 166 случајева. Много мањи број „повреда тела“ починиле су друге формације. Следиле су редом: „Немци у земљи“ (55 – 9,79%); „Специјална полиција“ (37 – 6,58%); припадници „СДС“ (34 – 6,05%); четници „К. П.“ (27 – 4,80%); „Љотићевци“ (17 – 3,02%).³⁴

Укупан број злочина који је почињен у Зајечарском срезу износио је 279. Четници „Д. М.“ извршили су апсолутну већину ових злочина; укупно је евидентирано 174 (62,37%) „повреда тела“. „Бугари“ су починили 57 (20,43%), а „Немци у земљи“ 37 (13,26%) ових злочина. Као и у претходним срезовима мањи број злочина извршиле су остале групе и формације. Припадници „СДС“ починили су 8 (2,87%); „Специјална полиција“ 2 (0,72%); „Немци у логорима ван Југославије“ 1 (0,36%) злочина.³⁵

³⁰ Анализа је рађена према табеларним прегледима за срезове.

³¹ АЈ, 110–71–6.

³² АЈ, 110–71–81.

³³ АЈ, 110–71–124.

³⁴ АЈ, 110–71–571.

³⁵ АЈ, 110–71–767.

У Кључком срезу регистровано је укупно 89 злочина. Предњачиле су формације: четници „Д. М.“ који су починили 42 (47,19%) и „Немци у земљи“ који су одговорни за 38 (42,70%) злочина „повреда тела“. 36 Далеко иза њих биле су остале групе и формације. „Немци у логорима ван Југославије“ су починили 4 (4,49%), „Усташе“ 3 (3,37%) и припадници „СДС“ 2 (2,25%) ових злочина.³⁷

Органи Државне комисије забележили су да је у Крајинском срезу укупно почињено 339 злочина. Као и у већини случајева предњачили су четници „Д.М.“ Они су у овом срезу извршили 212 (62,54%) „повреда тела“, од тога је 198 случајева забележено у категорији „туча – лака и тешка телесна повреда“. „Немци у земљи“ (42 – 12,39%), четници „К. М.“ (39 – 11,50%), припадници „СДС“ (31 – 9,14%) и „Бугари“ (15 – 4,42%) извршили су мањи број злочина.³⁸

Од свих срезова Тимочког округа, у Неготинском је забележен највећи број злочина „повреда тела“; укупно је евидентиран 771 злочин. Четници „Д. М.“ починили су 381 (49,42%) злочин, од тога 17 злочина је забележено у категорији „силовање“. „Немци у земљи“ извршили су 200 (25,94%) злочина „повреда тела“, од тога већина је забележена у категорији „туча – лака и тешка телесна повреда“ (192). „Бугари“ су такође били одговорни за велики број злочина; укупно су починили 172 (22,31%). Поред ових формација, надлежне установе забележиле су да су још „Љотићевци“ (10 – 1,30%), четници „К. П.“ (5 – 0,65%) и припадници „СДС“ (3 – 0,39%) чинили злочине.³⁹

Најмањи број злочина „повреда тела“ забележен је у Поречком срезу; укупно 42. Три групе и формације су евидентирани у овом формулару. „Немци у земљи“ извршили су 18 (42,86%), четници „Д. М.“ 15 (35,71%) и четници „К. П.“ 9 (21,43%) злочина ове врсте.⁴⁰

Сличан број злочина је почињен и у Тимочком срезу; укупно 56.⁴¹ Апсолутну већину извршили су четници „Д. М.“ Они су над 37 (66,07%) лица починили злочине. У другим категоријама забележен је мањи број „повреда тела“. Тако је евидентирано да су „Љотићевци“ починили 11 (19,64%), „Немци у земљи“ 4 (7,14%) и припадници „СДС“ такође 4 (7,14%) злочина.⁴²

³⁶ У категорији „Немци у земљи“ – „туча – лака и тешка телесна повреда“ у поткатегорији „људи“ прво је написано да је почињено 28, а затим је та бројка исправљена, па је стављено да је почињено 33 злочина ове врсте. На крају су и бројеви погрешно сабрани, па стоји 38, а требало би 37. АЈ, 110–71–172.

³⁷ АЈ, 110–71–172.

³⁸ АЈ, 110–71–251.

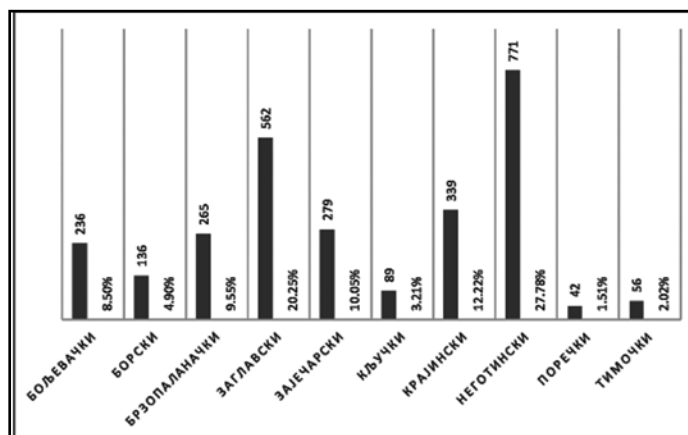
³⁹ АЈ, 110–71–331.

⁴⁰ АЈ, 110–71–439.

⁴¹ У коначном збиру треба да стоји 56, а не 46 како је наведено у формулару. АЈ, 110–71–495.

⁴² АЈ, 110–71–495.

Према сумарној табели за Тимочки округ укупно је забележено 2.765 злочина „повреда тела“ над становништвом током Другог светског рата. Расподела према починиоцима је следећа: четници „Д. М.“ 1.492 (53,96%); „Бугари“ 525 (18,99%); „Немци у земљи“ 490 (17,72%); припадници „СДС“ 99 (3,58%); четници „К. П.“ 84 (3,04%), „Специјална полиција“ 39 (1,41%); „Љотићевци“ 28 (1,01%); „Немци у логорима ван Југославије“ 5 (0,18%); „Усташе“ 3 (0,11%).⁴³ На графикону испод приказана је процентуална расподела злочина „повреда тела“ у Тимочком округу по срезовима:⁴⁴

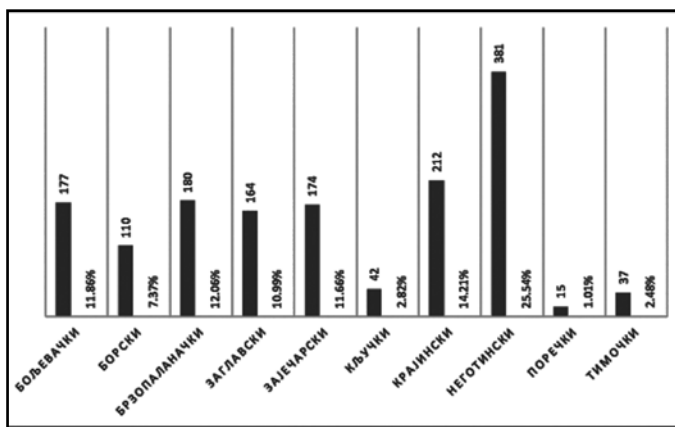
Графикон 4: Географска расподела „повреда тела“ по срезовима Тимочког округа

За две формације које су извршиле највећи број злочина, а то су ЈВуО и бугарске окупаторске јединице, извршена је и географска анализа злочина. Југословенска војска у отаџбини била је присутна у сваком срезу по чињењу злочина. Мањи број је почињен у Кључком, Поречком и Тимочком, док је у другим срезовима почињен већи број злочина (троцифрени бројеви) и кретао

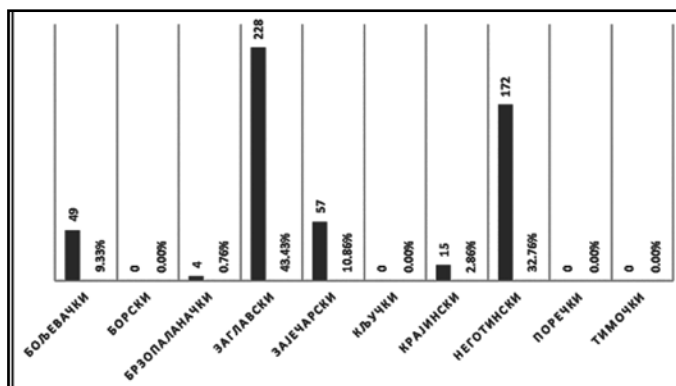
⁴³ Коначан број и јесте збир свих формулара за срезове, али само ако се узме да је 46 лица доживело „повреду тела“ у Тимочком срезу, а не 56 како се добија сабирањем свих категорија у поменутом формулару. Према томе, број који би требао да стоји је 2.775, а не 2.665. Такође приметне су и разлике у коначном сабирању у категоријама према извршиоцу злочина. Тако би за припаднике „СДС“ требало да стоји 97 (сабирање срезова), а не 99 (број који је дат у окружној табели). Исти случај је са четницима „К. П.“; требало би да стоји 86, а не 84 како је наведено у окружној табели. На крају, разлика у коначном збиру се види најбоље на примеру „љотићеваца“. Код њих би требало да стоји да су починили 38 злочина (сабирање срезова), а стоји 28 (број који је дат у окружној табели). Управо ту је направљена разлика. АЈ, 110–71–2. Упоредити: АЈ, 110–71–6; АЈ, 110–71–81; АЈ, 110–71–124; АЈ, 110–71–571; АЈ, 110–71–767; АЈ, 110–71–172; АЈ, 110–71–251; АЈ, 110–71–331; АЈ, 110–71–439; АЈ, 110–71–495.

⁴⁴ Бројеви су узимани из табеларних прегледа за срезове.

се од 110 до 381. Највише злочина, припадници ове формације починили су у Неготинском срезу (381 – 25,54%), а затим су следили: Крајински (212 – 14,21%); Брзопаланачки (180 – 12,06%); Бољевачки (177 – 11,86%); Зајечарски 174 – 11,66%); Заглавски (164 – 10,99%); Борски (110 – 7,37%); Кључки (42 – 2,82%); Тимочки (37 – 2,48%) и Поречки срез (15 – 1,01%). Злочина „повреда тела“ које су починиле бугарске формације у поређењу са ЈВуО било је далеко мање. Ипак, ова формација била је друга на листи. Посебно велики број злочина „Бугари“ су починили у Заглавском (228 – 43,43%) и Неготинском срезу (172 – 32,76%). Мањи број злочина почињен је у Зајечарском (57 – 10,86%), Бољевачком (49 – 9,33%), Крајинском (15 – 2,86%) и Брзопаланачком срезу (4 – 0,76%). У Борском, Кључком,

Графикон 5: Географска расподела „повреда тела“ од стране ЈВуО по срезовима Тимочког округа

Графикон 6: Географска расподела „повреда тела“ од стране бугарског окупатора по срезовима Тимочког округа

Поречком и Тимочком бугарски злочини ове врсте нису забележени према евиденцији Државне комисије из 1945. године. На графиконима испод дата

је процентуална расподела злочина ЈВуО и бугарских злочина у Тимочком округу по срезовима за време Другог светског рата.⁴⁵

Последње статистичке табеле које смо анализирали тицале су се „повреда личне слободе“. У Бољевачком срезу укупно је евидентирано 566 ових злочина. Предњачили су „Немци у земљи“ са 330 (58,30%) почињених злочина ове врсте. Бугари су извршили 114 (20,14%), а четници „Д. М.“ 89 (15,72%) „повреда личне слободе“. На крају су још забележени и припадници „СДС“ са 33 (5,83%) почињена злочина.⁴⁶

У Борском срезу укупно је забележено 590 злочина. Опет су предњачили „Немци у земљи“ са евидентираних 431 (73,05%) „повреда личне слободе“. Од тога органи Државне комисије прибележили су 188 случајева „одвођења на принудни рад“. То је и било логично с обзиром на Борски рудник који је немачки окупатор бесомучно експлоатисао током окупације. У следећим срезовима поновиће се иста „формула“. Из сличног разлога, велики број злочина је приписан и припадницима „СДС“ (82 – 13,90%). Остале групе и формације починиле су мањи број злочина. Следили су редом: припадници „Д. М.“ (53 – 8,98%); „Бугари“ (15 – 2,54%); „Немци у логорима ван Југославије“ (7 – 1,19%); „Љотићевци“ (2 – 0,34%).⁴⁷

Укупан број злочина „повреда личне слободе“ забележен у Брзопаланачком срезу износио је 310. Поново су „Немци у земљи“ починили апсолутно већину ових злочина; укупно их је од стране ове групе извршено 206 (66,45%). Као и у Борском, и у Брзопаланачком срезу су немачког окупатора следили припадници „СДС“ који су извршили 73 (23,55%) оваквих злочина. Следећа група по броју злочина коју су завели чиновници Државне комисије био је Руски заштитни корпус („Руски окупатор“); они су починили 15 (4,84%) злочина. Поред ових формација евидентирани су још „Бугари“ (9 – 2,90%), четници „Д. М.“ (6 – 1,94%) и четници „К. П.“ (1 – 0,32%).⁴⁸

У Заглавском срезу укупан број злочина је износио 2.401. „Немци у земљи“ поново су извршили највећи број. Укупно је евидентирано 1.543 (64,26%), од тога 1.202 злочина категоризовано је као „одвођење на принудни рад“. Припадници „СДС“ који су у овим злочинима служили као испомоћ немачком окупатору извршили су 243 (10,12%) „повреда личне слободе“. Велики број злочина ове врсте извршили су и „Бугари“ (209 – 8,70%), четници „К. П.“ (154 – 6,41%) и четници „Д. М.“ (145 – 6,04%). Формације као што су „Специјална полиција“ и „Љотићевци“ евидентирани су са двоцифреним бројем злочина; прва група је извршила 61 (2,54%), а друга 42 (1,75%) злочина ове врсте. На крају, забележено је и да су „Немци у логорима ван Југославије“ починили 4 (0,17%) „повреда личне слободе“.⁴⁹

⁴⁵ Анализа је рађена према табеларним прегледима за срезове.

⁴⁶ АЈ, 110–71–7.

⁴⁷ АЈ, 110–71–82.

⁴⁸ АЈ, 110–71–125.

⁴⁹ АЈ, 110–71–572.

Злочини у Зајечарском срезу досегли су цифру од 703. Опет су предњачили „Немци у земљи“ са апсолутном већином од 372 (52,92%) почињена злочина. Четници „Д. М.“ извршили су 171 (24,32%), припадници „СДС“ 82 (11,66%) злочина.⁵⁰ „Бугари“ су такође били запажени, починивши 68 (9,67%) злочина. Једноцифрени број „повреда личне слободе“ односио се на следеће формације и групе: „Немци у логорима ван Југославије“ (7 – 1%), „Специјална полиција“ (2 – 0,28%) и „Љотићевци“ (1 – 0,14%).⁵¹

Готово сви злочини „повреда личне слободе“ који су евидентирани у Кључком срезу од стране Државне комисије су дело немачког окупатора. Од укупно 478 злочина „Немци у земљи“ су починили 439 (91,84%). Друга немачка групација „Немци у логорима ван Југославије“ извршила је 27 (5,65%) злочина. У Кључком срезу још само су две формације вршиле ове злочине: припадници „СДС“ (7 – 1,46%) и четници „Д. М.“ (5 – 1,05%).⁵²

Ништа другачије није било ни у Крајинском срезу где је укупно почињено 884 злочина „повреда личне слободе“. „Немци у земљи“ извршили су 641 (72,51%) злочин, од тога 391 лица која су евидентирана била су „одведена на принудни рад“. Припадници „СДС“ починили су 102 (11,54%) злочина. Велике цифре помињу се и у осталим категоријама. Четници „Д. М.“ извршили су 67 (7,58%), четници „К. П.“ 52 (5,88%) и „Бугари“ 22 (2,49%) „повреда личне слободе“.⁵³

У Неготинском срезу забележен је највећи број „повреда личне слободе“ у односу на све остале срезове; укупно 4.474 (4.464).⁵⁴ Апсолутну већину поново су извршили „Немци у земљи“ (3.721 – 83,17%). Од 3.721 жртве 2.667 било је „одведени на принудан рад“. Велики број приписан је и четницима „Д. М.“ (280 – 6,26%), „Бугарима“ (232 – 5,19%), као и припадницима „СДС“ (174 – 3,89%). На крају, у евиденцији се још налази групација „Немци у логорима ван Југославије“ која је починила 67 (1,50%) злочина ове врсте.⁵⁵

За разлику од Неготинског, у Поречком срезу је забележен најмањи број злочина и то „свега“ 65. Иако је број злочина у односу на друге срезове био мали, опет су као и у претходним, апсолутну већину злочина починили

⁵⁰ У формулару су направљене две категорије „Недићевци“ и „СДС“. Ми смо ове две категорије ујединили у једну. АЈ, 110–71–768.

⁵¹ АЈ, 110–71–768.

⁵² АЈ, 110–71–173. За Кључки срез постоје два формулара која су попуњавана за „повреда личне слободе“. Упоредјујући резултате из оба формулара са другим срезовима и коначним резултатима за читав округ било је јасно да је коришћен формулар чији су резултати дати у главном делу текста. Овде дајемо и резултате и из другог формулара. Према њему „Немци у земљи“ су извршили 352, „Немци у логорима ван Југославије“ 21, припадници „СДС“ 7 и четници „Д. М.“ 5 злочина. АЈ, 110–71–174.

⁵³ АЈ, 110–71–252.

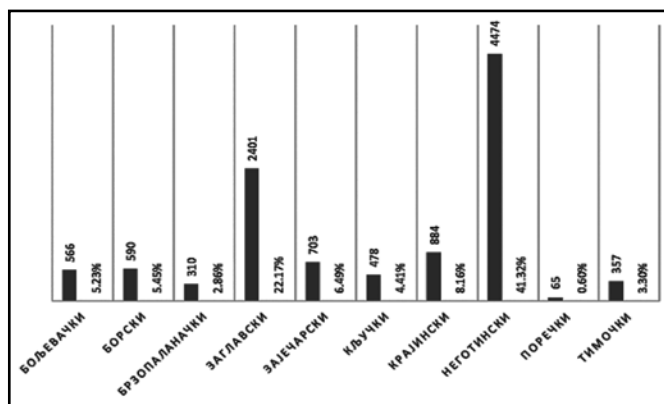
⁵⁴ Погрешно је сабрано. Требало би да стоји 4.474, а не 4.464 (како стоји у оригиналу). АЈ, 110–71–332.

⁵⁵ АЈ, 110–71–332.

„Немци уземљи“ (51 – 78,46%). Још су као злочинци поменути четници „К. П“ (10 – 15,38%) и четници „Д. М.“ (4 – 6,15%).⁵⁶

Индикативно је да су у Тимочком срезу најактивнији по чињењу злочина „повреда личне слободе“ били припадници „СДС“. Од укупно 357, 240 (67,23%) злочина је приписано њима. Слично као и у другим срезовима „Немци у земљи“ су починили велики број злочина (104 – 29,13%). Поред ових групација, још су евидентирани четници „К.П.“ који су починили 5 (1,40%) и „Бугари“ и четници „Д. М.“ Који су извршили по 4 (1,12%) злочина.⁵⁷

Према сумарној табели за Тимочки округ укупно је забележено 10.818 злочина „повреда личне слободе“ током Другог светског рата. Огромну већину злочина починили су „Немци у земљи“ (7.838 – 72,45%). Следили су редом: припадници „СДС“ (1.026 – 9,48%); четници „Д.М.“ (824 – 7,62%), „Бугари“ (673 – 6,22%); четници „К. П“ (222 – 2,05%); „Немци у логорима ван Југославије“ (112 – 1,04%); „Специјална полиција“ (63 – 0,58%), „Љотићевци“ (45 – 0,42%); „Руски окупатори“ (15 – 0,14%).⁵⁸ На графикону испод приказана је процентуална расподела злочина „повреде личне слободе“ у Тимочком округу по срезовима:⁵⁹

Графикон 7: Географска расподела „повреда личне слободе“ по срезовима у Тимочком округу

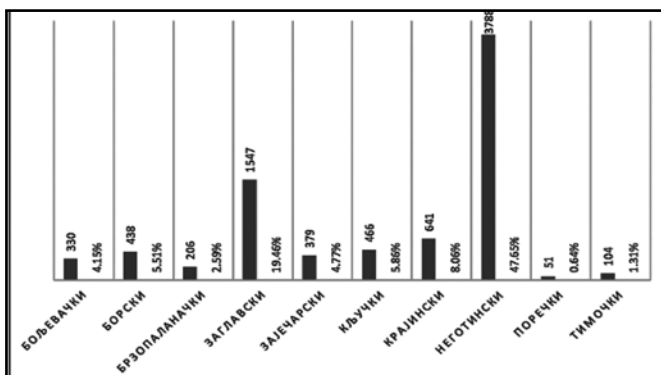
⁵⁶ АЈ, 110–71–440.

⁵⁷ АЈ, 110–71–496.

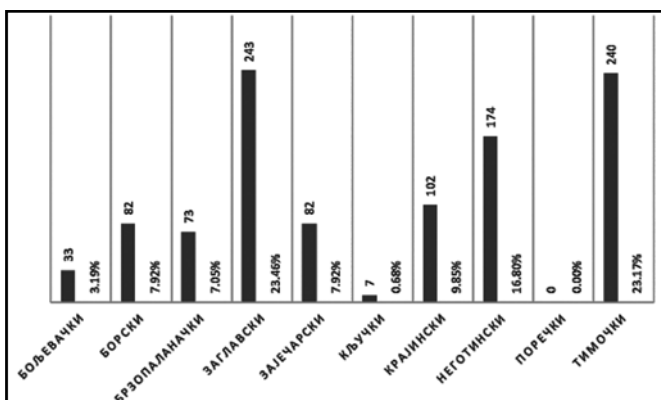
⁵⁸ Сабирањем средских формулара добија се број 10.828. Разлика од 10 направљена је како смо већ указали у сабирању за Неготински срез. Грешка се јасно види када се упореде злочини СДС. У формулару за Тимочки округ стоји да је ова формација починила 1.026 злочина, док се сабирањем ових злочина, ове формације на средском нивоу, добија број 1.036. АЈ, 110–71–3. Упоредити: АЈ, 110–71–7; АЈ, 110–71–82; АЈ, 110–71–125; АЈ, 110–71–572; АЈ, 110–71–768; АЈ, 110–71–173; АЈ, 110–71–252; АЈ, 110–71–332; АЈ, 110–71–440; АЈ, 110–71–496.

⁵⁹ Бројеви су узимани из табеларних прегледа за срезове.

За две формације које су извршиле највећи број злочина, а то су немачке окупаторске јединице и Српска државна стража, извршена је и географска анализа „повреда личне слободе“. Убедљиво највише страдалих од стране немачког окупатора („Немци у земљи“ и „Немци у логорима ван Југославије“) било је из Неготинског среза (3.788 – 47,65%). Велики број злочина немачки окупатор је починио и у Заглавском срезу (1.547 – 19,46%). У осталим срезевима забележен је мањи број злочина у односу на ова два; следили су редом: Крајински (641 – 8,06%); Кључки (466 – 5,86%); Борски (438 – 5,51%); Зајечарски (379 – 4,77%); Бољевачки (330 – 4,15%); Брзопаланачки (206 – 2,59%); Тимочки (104 – 1,31%) и Поречки срез (51 – 0,64%). Највише лица која су доживела „повреду личне слободе“ од стране припадника „СДС“ било је из Заглавског (243 – 23,46%) и Тимочког среза (240 – 23,17%). У Неготинском срезу ова формација је такође починила велики број злочина (174 – 16,80%). У другим срезевима евидентирано је мање „повреда личне слободе“; следили су редом: Крајински (102 – 9,85%);

Графикон 8: Географска подела „повреда личне слободе“ од стране немачког окупатора по срезевима Тимочког округа

Графикон 9: Географска расподела „повреда личне слободе“ од стране Српске државне страже по срезевима Тимочког округа

Борски (82 – 7,92%); Зајечарски (82 – 7,92%), Брзопаланачки (73 – 7,05%); Бољевачки (33 – 3,19%) и Кључки срез (7 – 0,68%), док у Поречком срезу није забележен ниједан злочин ове врсте који је почињен од стране Српске државне страже.

На крају наше анализе прилажемо табелу у којој је приказан удео жртава са простора Тимочког округа у укупном броју жртава са простора Народне Републике Србије, без покрајина.

Табела 1: Удео жртава са простора Тимочког округа у укупном броју жртава са простора НР Србије

	НР Србија (без покрајина)	Тимочки округ	Процентуални удео
„Лишење живота“	65.293	1.853	2,84%
„Повреде тела“	130.802	2.765	2,11%
„Повреде личне слободе“	330.088	10.818	3,28%

Анализа жртава у Тимочком округу (крају) према подацима Пописа жртава рата

Као и у случају Државне комисије, аутори су се већ у неким од претходних радова осврнули на рад Савезне комисије за попис жртава рата која је основана 1964. са основним циљем да попише држављане Југославије страдале „од фашистичког терора“ у периоду од 6. априла 1941. до 15. маја 1945. године.⁶⁰ Овде се нећемо бавити историјатом ове установе, него ћемо дат кратак преглед њених активности везаних за коначно одређивање броја жртава Другог светског рата. Попис је спроведен током новембра 1964. године. Проверавањем материјала установљено је да је било пропуста, па је пописивање продужено до априла 1965. године. Комисија је своје податке објавила 1966, у посебној публикацији. Међутим, попис је у старту имао идеолошку компоненту, што ће се касније испоставити као њен најозбиљнији недостатак, пошто је одлучено да се не пописују лица која су „погинула у квислиншким организацијама“. Овим пописом је утврђено да су на простору Југославије страдале 597.323 особе, од чега на територији Србије 147.025. На територији уже Србије, без покрајина, пописано је 97.728 жртава. Већ приликом издавања првих резултата пописа, комисија је утврдила да је почињено много грешака и пропуста приликом пописивања, те да је њена процена да је пописом обухваћено између 56%

⁶⁰ Видети: Борис Томанић, „Жртве Другог светског рата у вртлогу ревизионизма. Пример Горње Јасенице“, у: *Други светски рат у светлу историјских чињеница и историјског ревизионизма. Зборник радова са научног скупа одржаног 12. и 13. новембра 2023. године*, ур: Драга Мاستиловић, Источно Сарајево 2024, 60–62.

и 59% од оних које је требало пописати. Савезна комисија је оценила да је попис непотпун, уз напомену да њиме није обухваћено најмање 50.000 страдалих „квислинга“ (који нису ни били предвиђени за пописивање) и да нема потребан ниво квалитета, тако да је стављена забрана на коришћење пописа. Забрана је трајала до 1992. године, односно до распада југословенске државе. Комплетан архивски материјал тада је предат Архиву Југославије, где се и данас налази у оквиру фонда 179. Од 1995. године у Музеју жртава геноцида се почело са систематском ревизијом резултата овог пописа. Оваквим радом укупан пописани број жртава рата се увећао за око 60.000.⁶¹

Када је попис вршен, Тимочки округ више није постојао као административна јединица. Простор који је он раније сачињавао је заузимало дванаест општина. Дакле, резултате Државне комисије ћемо упоредити са резултатима Пописа жртава рата сачињеног на територијама општина

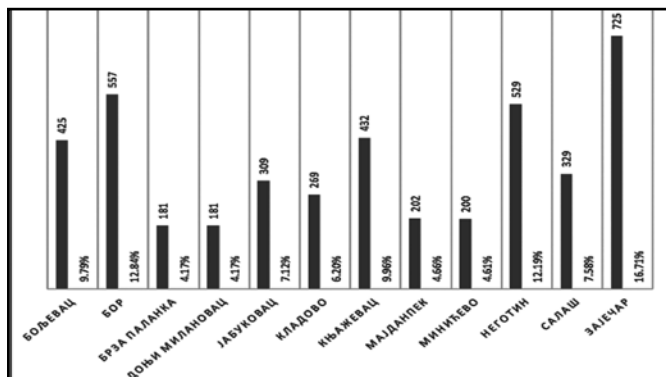

Карта 2: Административна подела бившег простора Тимочног округа средином 60-их година XX века

⁶¹ Mihael Sobolevski, „Prešućena istina - žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.–1945. prema popisu iz 1964. godine”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2–3, (1993), 87–114; Драган Цветковић, „Стварни губици цивилног становништва у Босни и Херцеговини према попису Жртве рата 1941–1945. Анализа стања делимично извршене ревизије“, *Историја 20. века*, XX, бр. 1, (2002), 81–82; *Žrtve rata 1941–1945. (rezultati popisa)*, Beograd, 1966, 34–35.

Бољевац, Бор, Брза Паланка, Доњи Милановац, Јабучевац, Кладово, Књажевац, Мајданпек, Минићево, Неготин, Салаш и Зајечар (карта бр. 2).⁶² Поред жртава које су изгубиле живот, на овом попису су евидентирани и преживеле жртве рата, па ћемо и њих анализирати.

На простору наведених дванаест општина, по Попису жртава рата евидентирано је 4.339 жртава рата које су изгубиле живот. Од укупног броја пописаних жртава са простора Социјалистичке републике Србије (147.025), овај број је имао удео од 2,95%, а од броја жртава са простора СР Србије без покрајина (97.728), удео од 4,44%. Од тог броја њих је 4.013 (92,49%) било мушког, а 326 (7,51%) женског пола. Према начину страдања структура је следећа: у интернацији 163 (3,76%), у затвору 348 (8,02%), у депортацији 8 (0,18%), на принудном раду 32 (0,74%), у директном терору 1.105 (25,47%), у заробљеништву (припадници Војске Краљевине Југославије) 99 (2,28%), у борбама од 6. априла до 7. јула 1941. године 74 (1,71%), у Народноослободилачкој борби 2.169 (49,99%), приликом борби и бомбардовања 271 (6,25%), остале категорије 38 (0,88%), а непознат начин страдања је био код 19 (0,44%) жртава. Географска расподела жртава може севидети на графикону бр. 10 у тексту испод.⁶³

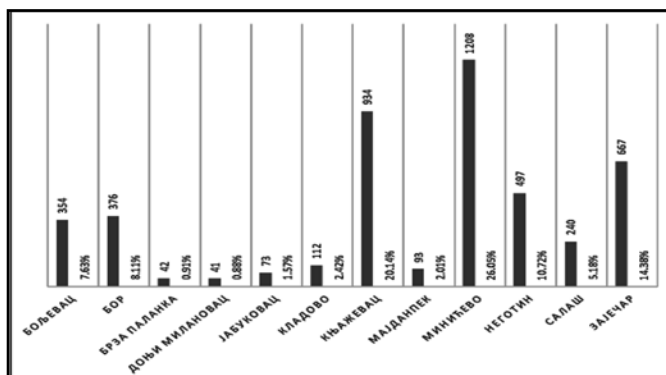
Графикон бр. 10: Географска расподела жртава које су погинуле на простору бившег Тимочког округа – према Попису жртава рата

На крају, анализираћемо и преживеле жртве рата које су на овом попису евидентирани. У наведених дванаест општина пописано је 4.637 таквих жртава. Од укупног броја жртава са простора Србије (203.735), ово је представљало 2,28%, а са простора Србије без покрајина (123.818) 3,75%. Огромна већина жртава је била мушког пола – 4.472 (96,44%), док је жена било 165 (3,56%). Према начину преживљеног страдања делили су

⁶² „Закон о изменама Закона о подручјима општина и срезова у Народној Републици Србији“, *Службени гласник*, бр. 45, 17. новембар 1962, 1–11.

⁶³ *Žrtve rata 1941–1945. (rezultati popisa)*, 37.

се на: интернирце (403 – 8,69%), затворенике (706 – 15,23%), депортирце (116 – 2,50%), ратне заробљенике Војске Краљевине Југославије (2.999 – 64,68%), ратне заробљенике Народноослободилачког покрета (30 – 0,65%) и принудне раднике (380 – 8,19%), а за троје жртава (0,06%) није утврђена категорија. Географска расподела преживелих жртава рата са овог простора приказана је на графикану 11 у тексту испод.⁶⁴

Графикон бр. 11: Географска расподела жртава које су преживеле рат на простору бившег Тимочког округа – према Попису жртава рата

Закључак

Иако корисни за добијање опште представе о жртвама Другог светског рата, као примарни историјски извори, сматрамо да оба наведена пописа жртава имају значајних недостатака. Најважнија карактеристика рада Државне комисије је утврђивање злочина окупатора и њихових помагача била је коначна квантификација и систематизација злочина на југословенском простору током трајања Другог светског рата. Комисија је понудила разврставање злочина према онима који су извршили злочине, типологији, интензитету, према тематском и географском принципу, према родно-старосној структури итд. Ти подаци послужили су касније надлежним установама и институцијама у њиховом раду на екстрадицији, суђењу и кажњавању ратних злочинаца, пописивању ратне штете, одређивању репарација и тсл. Њене анализе су веома значајне и истраживачима, будући да је архивска грађа настала њеним радом већином сачувана и представља историјски извор прве категорије. Са друге стране, рад Савезне комисије за попис жртава рата такође представља извор прве категорије, а грађа је већином сачувана. Попис доноси податке са пуним идентитетима жртава, околностима страдања; жртве су класификоване у старосне и професионалне категорије и тсл.

⁶⁴ *Isto*, 73.

Ипак, највећи недостаци у раду обе установе биле су идеолошка обојеност и једностраност. Наиме, злочини који су почињени од стране народноослободилачког покрета нису санкционисани. Такође у рубрике ових великих пописа нису уврштавани припадници равногорског покрета, колаборационистичких јединица и остали грађани Југославије који су погинули у некој од војних или управних формација које су деловале током рата (уписивани су само погинули у НОВЈ). Поред тога, прављене су неке најједноставније грешке као што је било сабирање или грешке при навођењу основних података жртве итд. Моменат у којем су пописиване жртве и у једном и у другом случају такође може бити предмет расправе. У првом случају док је попис спровођен током 1945–1946 није направљен довољни временски отклон, док је у другом случају 1964–1965, направљен можда и превелики. Све ове грешке диктирају опрезност и ригидност у истраживању. Подаци обе установе нису коначни и потребно их је комбиновати са осталим резултатима како би се дошло до дефинитивних и објективних закључака, али представљају у научном смислу полазну и главну основу у истраживању ове теме.

Необјављени извори:

Архив Југославије: Фонд 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године, Београд, 1955.

Објављени извори:

Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева), Свеска 2, Београд, 1945.

Žrtve rata 1941–1945. (rezultati popisa), Beograd 1966.

„Закон о административној подели Србије“, Службени гласник Србије, бр. 28, 9. септембар 1945, 425.

„Закон о административно-територијалној подели Народне Републике Србије“, Службени гласник Народне Републике Србије, бр. 17, 24. април 1947, 154–201.

Литература:

Девих Немања, Смедеревски крај у Другом светском рату. Жртве рата, Београд 2016.

Поменик жртава Другог светског рата подручја општине Књажевац, прир. Радиша Драгићевић, Зајечар 2017.

Sobolevski Mihael, „Prešućena istina - žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.–1945. prema popisu iz 1964. godine”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2–3, (1993), 87–114.

Стамболија Небојша, „Жртве Другог светског рата у Моравском округу“, у: *Цивилне жртве Другог светског рата (1939–1945)*, ур: Маријана Станковић, Алексеј Јурјевич Безугољни, Крагујевац 2023, 71–96.

Стамболија Небојша, Томанић Борис, „Жртве Другог светског рата у Нишком округу“, *Лесковачки зборник*, LXIV, 2, (2024), 99–119.

Томанић Борис, „Жртве Другог светског рата у вртлогу ревизионизма. Пример Горње Јасенице“, у: *Други свјетски рат у свјетлу историјских чињеница и историјског ревизионизма. Зборник радова са научног скупа одржаног 12. и 13. новембра 2023. године*, ур: Драга Мاستиловић, Источно Сарајево 2024, 57–83.

Томанић Борис, *Зборник мртвих. Жртве Другог светског рата на подручју Аранђеловца и Тополе, Аранђеловац–Београд 2023.*

Томанић Борис, „Квантификација злочина у Ужичком округу према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, у: *Res publica. Ужички крај у рату 1941–1945. Нова истраживања*, ур: Бојан Димитријевић, Жељко Митровић, Ужице–Београд 2024, 227–251.

Томанић Борис, Стамболија Небојша, „Квантификација злочина четника Косте Миловановића Пећанца према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 13-1, (2021), 73–97.

Томанић Борис, Стамболија Небојша, „Ратни злочини у крагујевачком округу током окупације 1941–1944: типологија и квантификација“, у: *Србија 1941. година, прир. Кристина Јоргић Степановић, Ненад Антонијевић, Крагујевац 2023*, 69–96.

Цветковић Драган, „Стварни губици цивилног становништва у Босни и Херцеговини према попису Жртве рата 1941–1945. Анализа стања делимично извршене ревизије“, *Историја 20. века, XX*, бр. 1, (2002), 81–96.

*Summary***Boris Tomanić, Nebojša Stambolija****VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR IN TIMOK DISTRICT**

According to the first administrative division after the Second World War, the district (okrug) of Timok (Zaječar) consisted of ten counties (srez): Boljevački (Boljevac), Borski (Bor), Brzopalanački (Jabukovac), Zaglavski (Knjaževac), Zaječarski (Zaječar), Ključki (Kladovo), Krajinski (Salaš), Negotinski (Negotin), Porečki (Donji Milanovac) and Timočki (Minićevo). The first systematic investigation into the crimes committed during the occupation after the liberation was entrusted to the State Commission for the Investigation of Crimes Committed by the Occupiers and Their Abettors. This commission was established at the Second session of the AVNOJ in Jajce. The paper statistically analyses the victims in the district of Timok according to the perpetrators, geographical origin and type of suffering. In addition to the victims, “bodily injuries” as well as “violations of personal freedom” are also analysed. In the first census in 1945, 1,853 victims were registered in the Timok district. The members of the Royal resistance (Yugoslav Army in the Homeland) were identified as the main perpetrators of the crimes. As this census was only carried out superficially, the process was repeated at the beginning of 1946. Unfortunately, data for this census in Timok district is not saved. The systematic census of war victims was initiated by the Federal Executive Council in 1964. Due to the passage of time and the ideological component, it is assumed that its scope was 56–59% of the actual victims. In twelve municipalities that previously formed the Timok district, 4,339 war victims who lost their lives and 4,637 victims who survived the war were registered. Although both counts are useful to get a general picture of the victims of the Second World War, we believe that both victim counts have significant shortcomings, mainly due to their ideological component. Nevertheless, the results of both censuses are an indispensable source for the quantification of war crimes on the territory of Yugoslavia.

